

“תמונה אחת שווה אלף מילים, אבל כמה באמת שוות אלף מילים?”
רותי גינזבורג, והייתם לנו לעיניים: ארגוני זכויות אדם ישראלים בשטחים
הכבושים מבעד לעין המצלמה. תל אביב: רסלינג, 2014, עמ' 263.

תמר הרמן

ארגוני שלום וזכויות האדם בישראל מושכים בשנים האחרונות אש שלטונית וציבורית כבדה מחד גיסא,¹ ומאידך גיסא הם עומדים במוקד של עיסוק תקשורתי ומחקרי אינטנסיבי.² למען האמת, הן תשומת הלב השלטונית (השליטת בעיקרה) והן העיסוק המחקרי (שרובו מציג אותם באור חיובי) עומדים ביחס הפוך להשפעתם המזערית של ארגונים אלו על השיח הציבורי בישראל, לא כל שכן על מדיניות הממשלה. ואולם, דומה שהדבר אינו מרפה את ידי המחקרים שבעקבותיהם או לחלופין את ידיהם של אנשי התקשורת והחוקרים המחזרים על פתחיהם – אלו וגם אלו מזכים את ארגוני זכויות האדם הישראלים בתשומת לב רבה.

בניסיונות החקיקה השונים שנועדו למנוע העברת מימון לארגונים אלו מגורמי חוץ מובלעת שתי הנחות: מצעם הווייתם הם “לא פטריטיים”, ופעילותם – ובעיקר קשריהם עם ארגונים עמיתים מחו”ל, עם גופי מדיה ועם שחקנים בין-לאומיים כאלה ואחרים – מגעת לא פעם עד כדי פגיעה בביטחון המדינה ואף שירות של אינטרסים זרים. נוסף על כך, הם מאופיינים בחריגה הרעיונית, או כפי שהדבר מוגדר תדיר – הימצאם (מרצון) מחוץ ל”קונצנזוס הלאומי” בגלל דבקותם במערכת ערכים אוניברסלית שהם מציבים מעל המערכת הערכית היהודית-ציונית.³

1 לעניין ניסיונות החקיקה בתחום זה ראו, למשל, פוקס, בלאנדר וקרמניצר (2015).

2 למשל, Cohen (2011); Monshipour (2014).

3 שחקן מרכזי בורה זו הוא הארגון NGO Monitor (<http://www.ngo-monitor.org>).

* פרופ' תמר הרמן, המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה, והמכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.

דואר אלקטרוני: tamarhe@gmail.com

באופן פרדוקסלי, גם רוב הדיווחים התקשורתיים והמחקרים האקדמיים האוהדים על ארגונים אלו מציבים אותם מחוץ לקונצנזוס הישראלי-יהודי. אף על פי כן, יש מי שמשבחים את מחויבותם הראשונית למערך הערכי האוניברסלי של זכויות האדם וכבוד האדם, לא פעם בלי להבין את השלכותיה של מערכת עדיפויות זו על הקושי המתמשך של ארגוני זכויות האדם בישראל לנהל שיח קונסטרוקטיבי מבית ולחולל את השינוי שהם חותרים אליו בקהילת השייכות הלאומית שלהם.

הרעיון לכתביבת ספרה של גינבורג עלה, לעדותה, בחורף 2002, כלומר במהלך האינתיפאדה השנייה, בעקבות הצטרפותה למשמרות של נשים מארגון מחסום Watch במעבר באבו דיס. הספר כולל דיון תאורטי עשיר (בעיקר בפרקים 1-3: "ארגוני זכויות אדם מקומיים", "המצלמה השומרת והמשמרת" ו"צילום ורכיב") וכן ניתוח של מכלול צילומים שנעשו בידי פעילים בארגונים אלו בשנים 1987-2007 (בפרקים 4-5: "על כתפיו מוטלת החובה" ו"מרחב ההשגחה ושדה הראייה"). כפי שהכותבת מציינת בפתח הדבר לספרה (עמ' 12), היא מציעה דרך חדשה לקרוא ולהבין את פעילותם של ארגוני זכויות האדם – חקירה פרשנית של התוצרים החזותיים של הארגונים. זו שיטת מחקר ייחודית שאינה מקובלת בדיסציפלינות השונות (מדע המדינה, יחסים בין-לאומיים, פילוסופיה פוליטית, משפט וסוציולוגיה), שרוב החוקרים בתחום פועלים במסגרתן.

מה התפקיד – כפוי הטובה במונחים של יחסיהם עם הזרם המרכזי בציבור הישראלי-יהודי – שמקבלים עליהם ארגוני זכויות האדם הישראליים? לפי הספר, מדובר בכפל תפקידים: הראשון הוא להשגיח על צביונה של המדינה כשומרת על הזכויות של הנמצאים במוטת השליטה שלה, והשני הוא למנוע פגיעה בזכויות הפלסטינים על-ידי מעקב אחר מי שאמורים להיות מופקדים על מימושן (עמ' 54). זו אבחנה נכונה שהשלכותיה מרחיקות לכת. ואולם, הנקודה הייחודית והמעניינת בספרה של גינבורג, העוסק כאמור בצילום ככלי מחאה, הגנה והתנגדות, או כפי שהיא מכנה זאת לאורך הספר "השגחה אזרחית" בידי ארגוני זכויות האדם (בעיקר מחסום Watch, רופאים למען זכויות האדם ובצלם), הוא טענתה כי "הארגונים דואגים לנפגעים ובה בעת חוששים לפוגעים" (עמ' 61). בשונה מרוב הפרסומים של ארגוני זכויות האדם הישראליים, גינבורג מציגה את פעילי הארגונים הללו כמי שעל אף ביקורתם החריפה על המהות ועל הפרקטיקות של הכיבוש הם אינם מנתקים ואינם מעוניינים לנתק את עצמם מבחינה רגשית, תפיסתית ומעשית מן הקולקטיב (הכובש) הישראלי-יהודי. במונחים המוכרים מן הספרות העוסקת בהשתתפות פוליטית, הם אינם נמצאים במצב של גלות פנימית או exit. הכותבת מנכיחה בכך את המתח העצום הנוצר מהשתייכות ומניכור ביקורתית הקיימים בעת ובעונה אחת. תכונות אלו מאפיינות את רוב הפעילים של ארגונים אלו (תופעה שהתוודעת אליה בעת עבודת השטח של מחקרי על תנועות השלום בישראל; ראו Hermann, 2009), וחוקרים רבים, בעיקר לא ישראלים, מתקשים להבין ולהכילן. תחושה עמוקה זו של "היות חלק" מן הציבור הישראלי (יהודי) על אף הביקורת על הכיבוש ועל תוצאותיו באה היטב לידי ביטוי בציטוט מדבריו של ד"ר דני פילק, שהיה

בעבר יו"ר עמותת רופאים לזכויות אדם: "אנחנו עוסקים במדיניות של ישראל, כי אנחנו חלק מהחברה בישראל... אנחנו ארגון הפועל בתוך קהילת שייכות" (עמ' 229). שייכות זו היא שגורמת לקבוצה של נשים פעילות במחסום Watch להשגיח ולדווח על הפרת זכויות ועל פגיעתם של חיילים בפלסטינים העוברים במחסום (עמ' 62-63): "נתינה זו נובעת מכך שמבטן אינו ממוקד רק בפלסטינים, אלה גם בחיילים. מכיוון שמדובר בחיילים ישראלים, למעקב אחרי התנהלותם מצטרפת גם תחושת שייכות, (שאוּלִי) אינה פחותה מתחושת המחויבות שהם חשו כלפי הפלסטינים." גינזבורג מרחיבה נקודה זו כשהיא דנה בשאלת ההתאמה של ההשגחה האזרחית במקרה הישראלי למודל הפנאופטיקון: "במקום יחסים בינאריים מקוטבים של מפקח ומפוקח, פעולת ה'השגחה' חושפת את המרכיבים השונים המוצלבים במבט של חברי הארגונים... במעורבות חבריים חבויה התבוננות פנימה, אל ביטויים של החברה בישראל ושללהם בתוכה... זו אינה התבוננות של אדם שלישי ומרוחק, כמו זו של ארגוני זכויות בינלאומיים" (עמ' 63). ואולם אליבא דגינזבורג, אין בתחושת שייכות זו כדי לעזור את עיני הפעילים לעוללות שהכיבוש מאפשר ואף מעודד. לפי ניתוחה, הם משתמשים בעין המצלמה כדי לחשוף, להתריע, לאתר אשמים ולעורר את דעת הקהל בישראל ואף מחוצה לה ואת מודעות המוסדות והגופים האחראים בתקווה להביא לשינוי המצב. לתיעוד החזותי בעזרת המצלמה יש אפוא ארבע מטרות: הבאת ראיות לפגיעה בפלסטינים, מעקב אחר שינויים בהתנהלות הממשל, תיעוד עבודת הפעילים עצמם והזדהות עם הנפגעים הפלסטינים (עמ' 68).

מעיון במאגרי המידע של שלושת הארגונים שהכותבת בוחנת היא מסיקה כי במהלך הזמן התעצבו דפוסים של צילומים גנריים, שבהם נראים חייל או חיילים מגבם או לחלופין מופיעים בצדי התמונה באופן חלקי. בצילומי הארגונים הישראליים הצד הפלסטיני מצולם למעשה "מבעד לכתפי החיילים". לעומת זאת, בצילומים של ארגונים בין-לאומיים, כמו למשל אמנסטי אינטרנשיונל, שגם הם עוסקים בהפרות של זכויות אדם בשטחים, יש מעט צילומים של חיילים ישראלים, והפלסטינים מופיעים בהם כקורבנות ללא קשר חזותי ישיר למקור הפגיעה (עמ' 125-126). גינזבורג טוענת שמבחינה טיפוגרפית, צילום ההתרחשות מבעד לכתף החייל מצביעה על האחראי למימוש זכויות הפלסטינים, או לחלופין להפרתן. יש בכך משום תביעה מנציגי המדינה לשאת באחריות למימוש זכויות הפלסטינים המצויים תחת חסותה, גם אם מדובר במשטר כיבוש. והיא מרחיבה: "תפקידו של החייל הניצב בגבו למתעד האירוע, המזוהה עם מבט הצופה הוא לשמור. לשמור במובן כפול – גם על עצמו וגם בשם 'כולנו'" (עמ' 151). על כך ניתן להוסיף שיתכן כי הצילום מזוהה עם זה שהצופה נוסף לאותה שייכות כואבת ומייסרת של הפעילים שהצבעו עליה למעלה.

מה מוסיף ספר זה על ריבואות המילים שכבר נכתבו על הכיבוש בכלל ועל הפעילויות של ארגוני זכויות האדם בישראל בפרט? ובכן לא הרבה, אבל זה המעט המחזיק את המרובה. אין בספר תוספת של ממש לאפיונים המוכרים של הפעילים ולמטרות הפעולה.

אין בו כמעט מאומה על מערכת היחסים הטעונה בין ארגונים אלו לבין הציבור והממסד הישראלי, ועוד פחות על הקשרים ביניהם לבין ארגונים בין-לאומיים וגופים מממנים מחו"ל. אין הוא חוזר לעבר הרחוק או הקרוב או מציג התפתחות רעיונית או תפקודית, ואין הוא מרחיב את היריעה על ארגונים שמעבר לשלושה המצויים במוקד הדיון. במובן זה הספר אינו עומד בהבטחה שעל כריכתו להציע "מרחב תיאורטי ומיפוי היסטורי של ארגוני זכויות אדם ישראלים". יש לציין עוד כי הטקסט אינו מצטיין בקריאות גבוהה ואינו "ידידותי למשתמש", שכן הוא עמוס לעייפה בהתייחסויות למחקרים בתחום חקר התרבות. זאת ועוד, רמת ההדפסה והרוולוציה של התמונות אינה מספקת כשמדובר בעיון בתוצרים צילומיים.

ואף על פי כן, יש בספר תרומה של ממש לספרות העוסקת בהתנגדות לכיבוש בישראל פנימה. גינזבורג עושה כאן את מה שראוי לעשות כאשר חורשים שדה חרוש: היא פותחת תלם חדש, או אם תרצו, מוצאת זווית צילום חדשה ומעניינת בחקר הפעילות המתמשכת נגד הכיבוש, פעילות שהיא בעלת השתמעויות פוליטיות וחברתיות מרחיקות לכת באשר לאופייה ולעתידיה של החברה והמדינה הישראליות. מבחינתם של רבים מדי בצד הישראלי הפך הכיבוש לשגרתי עד שטושטש לכדי "מצב טבע", שעה שלגבי רבים מאוד בצד הפלסטיני הוא היה ועודנו פצע מדמם (טרם) בא לו מזור.

מקורות

- פוקס, ע', בלאנדר, ד' וקרמניצר, מ' (2015). חקיקה אנטי-דמוקרטית בכנסת ה-18 (2009-2013). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- Cohen, S. (2011). *States of denial: Knowing about atrocities and suffering*. Cambridge, England: Polity.
- Hermann, T. (2009). *The Israeli peace movement: A shattered dream*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Monshipour, M. (Ed.). (2014). *Human rights in the Middle East: Frameworks, goals, and strategies*. New York, NY: Palgrave MacMillan.